

Papp Barbara – Sipos Balázs
MODERN, DIPLOMÁS NŐ A HORTHY-KORBAN
 Napvilág, Bp. 2017. 340 oldal

A nőtörténet-írás Magyarországon számos fehér folttal „büszkélkedhet”, ezért Papp Barbara és Sipos Balázs vállalkozása, hogy átfogóan megvizsgálják a női emancipáció helyzetét a Horthy-korszakban – már csak témájánál fogva is – üdvözlendő kísérlet, a született mű pedig fontos hiánypótló munka. A két szerző közül Sipos Balászról mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy az ELTE Nőtörténeti Kutatóközpontjának a vezetője, ezért a munka nemcsak a Kutatóközpont tevékenységére hívhatja fel a figyelmet, hanem rámutathat arra is, hogy a nőtörténet-írás éppolyan fontos és legitim (csak éppen kevésbé elismert) területe a magyar történetírásnak, mint a hagyományosabb irányzatok (politikátörténet, szellem-történet, intézménytörténet, historiográfia stb.). Ezt a várakozásunkat a kétszerős kötet tökéletesen beteljesíti.

Az első fejezet komoly elméleti háttérrel és elmélyült historiográfiai tudással nyújt áttekintést a magyarországi nőtörténet korszakairól és bevezeti a hibriditás fogalmát. Ezen azt kell értenünk, hogy miközben a Horthy-korszak mint konzervatív, autoriter (vagy egyszerűbben ellenforradalmi) rendszer vonult be a magyar történetírásba, amely elsősorban Trianonnal és a Tanácsköztársasággal szemben határozta meg magát, valójában a női emancipáció terén – még ha meg is őrizte alapvetően konzervatív jellegét – ambivalensebb képet mutat annál, mint amit általában feltételezünk. Noha az első világháborút követő, rövid életű politikai és oktatási emancipáció eredményeit jórészt visszavonták, a feminizmus maga pedig szinte szitokszóvá alakult (annak még liberális változata is nemzeti szempontból gyanúnak számított, nem is beszélve a baloldali kötődésű nőmozgalmakról), létezett egy progresszív konzervativizmus – vagyis a szerzők meghatározása szerint a korszak nőtörténetét elsősorban a „neopatalista konzervativizmus” és az „emancipacionista konzervativizmus” konfliktusa határozta meg (miközben, ha nem is használták a feminizmus kifejezést, a liberális feminizmus egyes követeléseivel azért átkerültek az alapvetően konzervatív szellemiségű nőmozgalmak programjába). Hasonlóan eredeti megállapítás az, hogy a nemzeti-konzervatív retorika egyes elemeinek átvétele sokszor egyáltalán *nem* jelentett egyfajta lepaktálást a korszakban – minden ambivalencia ellenére – uralkodó paternalista politikával. Ez éppen azt a kísérletet jelezte, hogy elfogadtassák a női emancipációt mint jogos követelést, és kiküszöböljék a nemzetietlenség, kozmopolitizmus stb. bélyegét, amelyet olyan gyakran rásütöttek a feminizmusra. Fontos megállapítás az is, hogy az első világháború utáni helyzetet nem lehet pusztán a feminizmus apályával jellemezni. Valójában a mobilizáció–demobilizáció–remobilizáció triászáról beszélhetünk, ami alatt azt értjük, hogy az első világháborús eredményeket (elsősorban a női munkavállalás terén) nem lehetett semmissé tenni, annál is inkább, mivel a magyar középosztály nagy része látványosan elszegényedett, és sokszor nem engedhette meg magának az egykeresős modellt.

A kötet a szerzők meghatározása szerint elsősorban a magyar középosztály nőtagjaira fókuszál, hiszen a diplomáig kevés alsóbb osztályból származó férfi jutott el (ha egyáltalán eljutott), a nők esetében pedig szinte csak a jobb módúaknak volt fenntartva a továbbtanulás lehetősége. Igaz, a szerzők azokat a nőket is belefoglalják az elemzésbe, akik nem szereztek ugyan diplomát, de szellemi munkásként dolgoztak, így jelentősen tágítva a „modern, diplomás nő” fogalmát. A tanítónők, diakonisszák, irodisták tagjai rekrutálódhattak az alsó középosztályból is, ahol a szülők nagy áldozatot vállaltak lányaik iskolázatásáért, de az egyház is segíthette a tehetséges, de szegény lányok továbbtanulását (például diakonisszák). Az

egyetemi diplomáig azonban csak egy jóval szűkebb csoport jutott el, hiszen bizonyos pályák (például a jogi egyetem) a korszakban zárva maradtak a nők előtt.

A fentiekben túl három olyan módszertani sajátosságot emelek ki, amelyeket feltétlenül a kötet tudományos érdemei között emlétek. Az első a normatív szemlélet kritikája. Ahogyan már jeleztük, noha a Horthy-kort általában a feminizmus apályával azonosítják, ha figyelembe vesszük a nők társadalmi-kulturális jelenlétét, akkor ennél „hibridebb” képet kapunk. A szerzők ezt úgy határozzák meg, hogy számos példát nyújtanak arra, hogy „a progresszív feminizmus főbb követeléseit miként tették magukévá olyanok, akik ugyanakkor a progresszívnek nevezhető ideológiákat nem fogadták el”. Ez azonban lehetett védekezés is – ahogyan írtuk –, a feminizmust – akár annak liberális, akár pedig baloldali változatát – a korszakban összekapcsolták a gyűlölt Tanácsköztársasággal, és általában a Magyarország romlásához vezető jelenségekkel. Tehát igazán nem csodálkozhatunk azon, hogy még a női emancipáció bizonyos formáiért küzdő nők is óvatosan elhatárolódtak a feminizmustól. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a korszakban ne történhettek volna bizonyos előrelépések elsősorban a női iskolázottság és annak társadalmi elfogadottsága területén.

Ez elvezet minket a következő sajátossághoz. A kötet nem elsősorban a szigorúan vett intézmény- vagy politikátörténetre koncentrál, hanem a szellemi munkát végző nők tágabb társadalmi-kulturális környezetét igyekszik feltérképezni. Ennek fontos dimenziója, hogy mennyire vált elfogadottá a diplomás nő alakja egy alapvetően konzervatív korszakban. Ebben az értelemben nemcsak a politikai életben való részvétel lehet emancipációs követelés (hiszen a Horthy-korban alig van női képviselő, és a nőegyletek – kevés kivétellel – sem éppen a szélesebb körű politikai jogokért szállnak síkra), hanem azon társadalmi-kulturális attitűdök megváltoztatása, amelyek a nőt hagyományosan csak anyának és feleségnek tekintik, pontosabban csak ezekben a szerepkörökben ismerik el „valamirevaló” tagként a társadalomban. Így tehát *political* lesz a *social* is, mint ahogyan az állam nőpolitikáját sem pusztán egy irányba mutató döntések határozzák meg. Jellemző példa, hogy az egyik vezető tisztségviselő, Dr. Magyary Zoltán olyan nőt választ asszonyául (Dr. Techert Margitot), aki egyrészt megtestesíti a tudós nőt, aki nemzetközi szinten is ki tudja magát próbálni, másrészt csak válása után mehet hozzá a férfihez. Dr. Techert Margit élete és tudományos pályafutása természetesen nem tipikus, azt azonban pontosan illusztrálja, hogy a korszakban milyen változáson ment keresztül a hivatást (is) választó nő társadalmi elfogadottsága.

A harmadik sajátosság a diplomás nő diszkurzív megkonstruálása. Ennek eszköze a terjedelmes sajtótörténet, amelyben a szerzők bemutatják, mennyire ambivalens képet kaphatunk még a konzervatív (vagy annak szánt) női lapok tartalomelemzésének segítségével is. Miközben megjelennek a feminizmust súlyosan elítélő, vagy társadalmilag felforgatónak minősítő cikkek, mint ahogyan szép számmal akad olyan írás is, amely elsősorban az anyaságot hangsúlyozza mint a nőiség valódi beteljesülését (amelyért az alkalmatlan férjet is el kell viselni), megjelenik egy „modernistább” irányzat, amely a középosztálybeli nők munkába állását sem tartja ördögtől valónak, sőt kifejezetten elítéli a semmittevő, csak a szórakozásnak és a férjkeresésnek élő lányokat. A szerzők szavaival: „[...] megváltozott a kor nagyvárosi emberének »világképe«: amellett, hogy a különféle diskurzusokban fontosabb lett a nemzeti érzés, nem minden konzervatív akart visszatérni a feminizmus első hullámát megelőző időszakhoz. Ennek érdekében dolgozták ki a nem férfias és nem kozmopolita, hanem nőies és nemzeti (másként: anyai) alapú emancipáció-eligondolást” (226.). Ebben az értelemben a sajtótörténetben is megjeleníthető az a lassú és korántsem egyenletes vagy egy irányba mutató változás, amelynek révén a „páriának” vagy legalábbis kívülállónak tekintett kékharisnya alakját felváltja a férjének egyenrangú társaként megjelenő, a családfenntartáson kívül is szerepet vállaló, modern, diplomás nő. Itt jegyzem meg a „mi” és „ők” szembeállítását: „Esetünkben a kérdés pontosan az volt, hogy lehet-e a modern nő a »mi« csoport része, vagy a veszélyes »másik« marad” (20.).

Nagyon hasznos fejezet – a nőtörténeti szempontot az elemzés középpontjába állító sajtóelemzés mellett – a nőoktatás, nőképzés helyzetének áttekintése. Itt a jogi szabályozások változása mellett számos statisztikai elemzés és irodalmi áttekintés is helyet kap, és ezek alapján a szerzők fontos következtetéseket fogalmaznak meg, amelyek sok helyen szintén szembe mennek a közhiedelemmel. A remobilizáció téziséét erősíti, hogy 1920 és 1941 között emelkedett a kereső nők száma. Ezt nyilvánvalóan követte bizonyos attitűdváltozás, hiszen a társadalmi valóság általában felülírja az előítéleteket. A diplomás nők nagyobb része vállalt munkát a házasság után is, mint az oklevéllel nem rendelkezők – ez is a modernitás egyik ismérve lehet. Közöttük nagyobb számban szerepeltek izraeliták, mint a többi szellemi munkás nő között (mely bizonyára az izraeliták jó felsőoktatási pozícióinak eredménye). Igaz, a kötet azt is megemlíti, hogy a „fajvédő” törvények természetesen az idetartozó diplomás nőket sem kímélték, mint ahogyan a holokausztnak is sokan estek áldozatul. Noha a nők általában az alacsonyabb presztízsű és kevesebb jövedelmet adó pályákon tömörültek, a szerzők megállapítják: „Tehát a nők ugyan továbbra sem részesülhettek a legnagyobb presztízsű állásokból, a legfelsőbb szintű állami feladatok irányításából, azonban pozícióik a korábbiakhoz képest meglehetősen erősödni látszottak, különösen a felsőbb szintű oktatás és tudomány területein.” (150). A diplomás nő megítélése – mind az iskolázottság áttekintése, mind a sajtóelemzés tükrében – tehát javult a társadalomban, még akkor is, ha a hivatás továbbra is alárendelődött a családi szerepvállalásnak. Igaz, a szerepek konfliktusáról egyes diplomás nők is megemlékeztek.

A fentieket kiegészíteném egy saját olvasmányélménnyel. *A Balogh-leányok érettségije* című, fiatal leányok számára ajánlott olvasmány szépen illusztrálja a szerzők téziséét arról, hogyan veszik át az „emancipacionista konzervatívok” a feministák egyes követeléseit, miközben szigorúan elhatárolják magukat a feminizmustól. Az apa (középszintű tanár) halála után elárvult leányok egymással versengenek, hogyan segíthetnének özvegyen maradt édesanyjuknak: a legidősebb, az egyetemre járó Margit magánöndevéndéket vállal (akivel természetesen megszerzetteti magát); a középső, Ilka irodístanak áll; a legkisebb és legháziasabb pedig panziót nyit. „Természetesen” végül mindegyik lány megtalálja a párját egy-egy vagyonos fiatalember személyében (akik persze nyitottak a modernista szemléletre, és értékelik a lányok házasság előtti önállóságát), kivéve az egyedüli diplomás Margitot, aki vélhetően a tudománynak szenteli magát, de neki ez is megbocsátható, hiszen apja örökségét viszi tovább. Noha Margit az egyedüli, aki a regény végére nem megy férjhez (ami sok tekintetben rávilágít a diplomás nők magánéleti áldozatára), a modern, diplomás nő mégiscsak úgy jelenik meg a tanmesének is beillő regényben, mint a „mi” csoport tagja – vagy legalábbis elfogadott, sőt tisztelt méltó tagja a társadalomnak, aki, ha a saját gyerekeit nem is, mások gyerekeit bevezetheti a szellem világába.

A recenzió végére hagytam egy kritikát és egy javaslatot. A kritika lényege a nemzetközi kitekintés hiányzó fejezete. Igaz, szó esik a diplomás nők nemzetközi szervezetéről, arról azonban kevésbé, hogyan alakultak a magyar diplomások egyesülete és a nemzetközi szervezetek kapcsolatai, hogyan illeszthető bele a magyar diplomás nő története a nemzetközi irányzatokba. E tekintetben hasznos lett volna megemlíteni például Susan Zimmermann munkáit, amelyek nemzetközi perspektívából is láttatják a magyar feminizmus történetét.

Ez a kritika nem érinti azt a véleményemet, hogy a kötet fontos, hiánypótló munka, amely megkerülhetetlen lesz a kibontakozó magyar nőtörténet-írásban, amelynek fénykora, reméljük még előttünk van. A szerzők szándékuk szerint elsősorban a középosztályra koncentráltak, ami helyes leszűkítés, ha a könyv terjedelmére és alaposságára gondolunk. A jövőben viszont hasznos lenne a kevésbé iskolázott nőket is bevonni a vizsgálódásba, és választ keresni arra a kérdésre, hogy mennyiben „szívárgott le” a társadalmi nemek viszonyának lassú változása a munkástársadalomba, és hogyan alakultak a családi és társadalmi nemi szerepek azokban a rétegekben, ahol a diploma a nők számára továbbra is elérhetetlen álom maradt.

Bartha Eszter